

VICKY DE MESMAECKER^a
 P. ROBIN KRANENDONK^b
 MARIJKE MALSCH^c

De variabiliteit van slachtofferbehoeften

De invloed van de gepercipieerde intentie van de dader op de behoefte aan procedurele rechtvaardigheid en actieve participatie*

ABSTRACT

Differentiating concerns for procedural justice: The influence of perceived criminal intent on the need for procedurally fair treatment and active victim involvement

Recent research in moral psychology has documented a strong need among victims of intentional crime for the alleviation of feelings of moral outrage by means of the imposition of punishment on the offender. The accidental production of harm does not seem to elicit the same retributive reactions. Yet research on the degree to which perceptions of intentionality of harm influence the need for involvement in the criminal procedures and for procedural justice is scarce. The present study compares the need for involvement in the criminal procedure and the sensitivity to being treated in a procedurally just manner of victims of intentional crime as opposed to victims of unintentional crime and victims who are unsure about the offender's intention. Results show that the procedural needs mentioned indeed depend on perceptions of the offender's intent, yet overall all groups showed a high need for involvement in the criminal procedure and a treatment in accordance with procedural justice principles.

Keywords: Victim needs, perceived offender intent, participation, procedural justice theory, value protection model

Kernwoorden: Slachtofferbehoeften, percepties van intentie van dader, participatie, procedurele rechtvaardigheid, value protection model

Panopticon, 34 (2), 80-99
 © 2013 MAKLU | ISSN 0771-1409 | MAART 2013

- a Vrijwillig wetenschappelijk medewerker, Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC) en Visiting Researcher, Yale University (Corresp.: Vicky.DeMesmaecker@law.kuleuven.be).
- b Voormalig stagiaire, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR).
- c Senior onderzoeker, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) en rechter-plaatsvervanger.
- * De tweede auteur, Robin KRANENDONK, heeft het onderzoek verricht waar dit artikel verslag van doet, onder begeleiding van de eerste en derde auteur, en dit in het kader van haar Master Criminologie aan de Vrije Universiteit. Zij heeft voor deze scriptie de Masterscriptieprijs Criminologie VU 2012 ontvangen.

INLEIDING

“Ten eerste moet je op afspraak aangifte komen doen, dat kon twee weken later. Dus je kunt niet meteen je verhaal kwijt ... Het is dat ik mezelf had voorbereid, dat ik geïnformeerd wilde worden over de zaak, dat ik wil voegen, dat mijn claim meteen

zou worden meegenomen in het proces van het OM. Anders wordt het je niet aangeboden. Mijn vertrouwen in de mensheid is enorm geschaad ... De politie is ook laks met een campagne als 'dit pik ik niet' en vervolgens mag ik na twee weken pas op afspraak aangifte doen ... Inmiddels was ik al vijf keer bij mijn psycholoog geweest." (uitspraak van een slachtoffer, aangehaald in VAN DIJK & VAN MIERLO, 2009: 63).

In dit artikel wordt een Nederlands onderzoek beschreven naar de behoeften van slachtoffers van misdrijven aan betrokkenheid bij de strafprocedure. In Nederland werd dit thema bijzonder actueel naar aanleiding van de introductie van de schriftelijke slachtofferverklaring en het spreekrecht in 2004/2005. Eerdere regelgeving rond de positie van slachtoffers binnen de Nederlandse strafprocedure, met name de richtlijnen VAILLANT uit 1987 en de Wet TERWEE (Wet Slachtofferhulp) en Aanwijzing Slachtofferzorg van 1995, concentreerde zich voornamelijk op het verstrekken van informatie aan slachtoffers, op het aanbieden van slachtofferhulp en op mogelijkheden voor schadevergoeding (GROENHUIJSEN, 1995; WEMMERS, 1998; MAAS-DE WAAL, 2006). Slachtoffers kregen pas een echt actieve rol in het strafproces met de invoering een klein decennium later van de mogelijkheid om een slachtofferverklaring in te dienen (2004) en spreekrecht uit te oefenen op de rechtszitting (2005). Zeer recent werd het spreekrecht nog uitgebreid, naar aanleiding van de ophefmakende zaak rond de Nederlandse pedofiel Robert M. waarin het spreekrecht van de ouders van de minderjarige slachtoffers ter discussie stond.¹

In dit artikel beschrijven we een studie naar de behoefte aan betrokkenheid bij de strafprocedure onder Nederlandse burgers, waarbij we als extra factor de intentie van de dader betrekken. Vanuit de theorievorming rond procedurele rechtvaardigheid, die we hieronder zullen toelichten, verwachtten we in de eerste plaats dat slachtoffers van misdrijven inderdaad betrokken willen worden bij het onderzoek dat naar het strafbare feit wordt gevoerd. Echter, we gingen niet enkel na in hoeverre en op welke manier slachtoffers inderdaad geïnteresseerd zijn in een actieve rol binnen de strafprocedure. We onderzochten tevens welke invloed de intentie van de dader op deze behoefte heeft. Eerder onderzoek naar de relatie tussen de gepercipieerde intentie van de dader en de behoeften van slachtoffers concentreerde zich voornamelijk op de behoefte aan bestrafing (bv. FEATHER, 1996; FRAGALE *et al.*, 2009; DARLEY en PITTMAN, 2003; ASK en PINA, 2011). Er is ons slechts één theoretisch model bekend dat tot dusver aandacht besteedde aan de relatie tussen percepties omtrent de intentie van de dader en de behoefte aan actieve participatie aan de strafprocedure. Het betreft met name het *value protection model*, dat in dit artikel nader zal worden toegelicht. Omwille van deze lacune betrokken we de extra factor 'intentie van de dader' in het onderzoeksopzet.

In een eerste paragraaf van dit artikel geven we de lezer kort een aantal aandachtspunten mee met betrekking tot de meest recente bevindingen inzake de behoefte van slachtoffers aan betrokkenheid bij de strafprocedure en de meest recente wetgevende evoluties op nationaal (Nederland en België) en supranationaal (Europa) niveau. In een tweede paragraaf lichten we de verklaring voor deze behoefte aan betrokkenheid toe vanuit een theoretisch model, met name het model van procedurele rechtvaardigheid. In een derde paragraaf komen we toe aan eerdere onderzoeksresultaten rond de impact van

¹ Waar het ouders voorheen niet was toegestaan het spreekrecht uit te oefenen in naam van hun minderjarige kinderen, kan dit volgens de nieuwe wet wel. Tevens kunnen slachtoffers die mentaal of fysiek niet in staat zijn hun spreekrecht in eigen persoon uit te oefenen, een gemachtigde aanstellen. Daarnaast werd het aantal, alsook het type nabestaanden van overleden slachtoffers dat het spreekrecht mag uitoefenen, uitgebreid. Zie *Kamerstukken I* 2011/12, 33 176, nr. A, p.1 en Wet van 12 juli 2012 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering ter uitbreiding van het spreekrecht van slachtoffers en nabestaanden in het strafproces, *Stb.* 2012, 345.

de perceptie van de intentie van de dader op de behoefte aan bestraffing en aan actieve participatie. In deze paragraaf komt het *value protection model* aan bod. In een vierde paragraaf presenteren we de methodologie van de studie, waarna we in paragraaf vijf de resultaten uiteenzetten. In paragraaf zes sluiten we het artikel af met conclusies en nabeschouwingen.

1. DE BEHOEFTE VAN SLACHTOFFERS AAN ACTIEVE PARTICIPATIE AAN DE STRAFPROCEDURE EN HET SLACHTOFFERBELEID TER ZAKE

1.1. Empirische bevindingen inzake de behoefte aan actieve participatie aan de strafprocedure

Internationaal onderzoek wijst uit dat heel wat slachtoffers op zoek zijn naar een actieve rol in de strafprocedure. Deze behoefte komt niet steeds en niet uitsluitend voort uit een retributieve optiek, zoals vaak verondersteld wordt, maar vaak (ook) uit een zorg om het eigen welzijn en het terugvinden van de eigen kracht en het zelfvertrouwen (FRAZIER *et al.*, 2011). Het kunnen deelnemen aan de strafprocedure door middel van bijvoorbeeld een slachtofferverklaring zorgt dat men zich minstens deels erkend voelt in zijn leed en een stuk van de verloren controle over het eigen leven hervindt (TEN BOOM *et al.*, 2008). Onder andere WEMMERS en CYR (2004) onderzochten in hoeverre slachtoffers betrokken wens(en) te worden bij de strafprocedure. Teneinde dit na te gaan werd in Canada de evaluatie van een bemiddelingsprogramma met jeugdige delinquenten op poten gezet waarbij slachtoffers gevraagd werd naar hun mening over hun rol in de strafprocedure. Drie vierde (76 procent) van de slachtoffers die aan het programma hadden deelgenomen vond dat slachtoffers gedurende deze procedure een verdergaande functie zouden moeten krijgen dan die van getuige. Deze slachtoffers legden de nadruk op het krijgen van een stem in het geding, een stem die ook zou gehoord worden, hoewel zij benadrukten niet op zoek te zijn naar controle over het vonnis. Gelijkaardige bevindingen werden gerapporteerd door onder meer STRANG (2002) in Australië en KILCHLING (1995) in Duitsland.

In Nederland constateerde VAN DER LEIJ (2003) dat getuigen, waaronder ook slachtoffers, het van belang vinden om vragen te kunnen stellen en zodoende informatie te verkrijgen over de procedure. De mogelijkheden die hen hiertoe werden verschaft door de verhorende instanties hadden een duidelijke invloed op de tevredenheid over de procedures. Niettemin stelde VAN DER LEIJ vast dat zowel rechters-commissarissen als zittingsrechters onvoldoende gelegenheid boden aan getuigen en slachtoffers om vragen te stellen en wensen te uiten. In België dient specifiek verwezen te worden naar de studies van LEMONNE en VANFRAECHEM (2010) en DE MESMAECKER (2011). De doot LEMONNE en VANFRAECHEM bevroegde slachtoffers wier zaak uitmondde in een proces hechtten in het algemeen groot belang aan het bijwonen van het proces. Zij spraken de wens uit om de debatten te volgen maar uitten tevens het verlangen om zich uitdrukkelijk 'aanwezig' te stellen en zichzelf of het beeld van een overleden naaste te verdedigen. DE MESMAECKER (2011) concludeerde uit interviews met slachtoffers dat het actief deelnemen aan de strafprocedure voor vele slachtoffers geen sinecure is, omwille van een aantal factoren inherent aan de eigen persoonlijkheid van het slachtoffer of aan de organisatie van de strafprocedure (zie in dit verband ook DE MESMAECKER, 2009). Het bleek echter dat slachtoffers die de zitting niet wensen bij te wonen, creatief op zoek gaan naar manieren om toch gehoord te worden. Een aantal slachtoffers stelde bijvoorbeeld dat zij in een individueel gesprek met de rechter hun

verhaal zouden willen doen; een ander slachtoffer uitte de wens dat haar psycholoog haar verhaal zou kunnen doen in de rechtbank.

Vanuit de sociale psychologie kunnen we deze bevindingen verklaren. In de volgende paragraaf besteden we aandacht aan de theorie die ons op dit punt inzicht kan verschaffen, met name de theorie van procedurele rechtvaardigheid (*procedural justice*). Vooraleer hiertoe over te gaan bekijken we echter de huidige politieke situatie in Nederland en België.

1.2. Recente evoluties in het slachtofferbeleid in Nederland en België

1.2.1. Nederland

In Nederland wordt de evolutie van het slachtofferbeleid doorheen het laatste decennium getekend door de invoering in 2004/2005 van de schriftelijke slachtofferverklaring en het spreekrecht. Slachtoffers van ernstige feiten kunnen op de rechtszitting spreekrecht uitoefenen, dit wil zeggen, zij krijgen de kans ter zitting iets te zeggen over de gevolgen van het feit voor henzelf. Daarbij mogen ze zich niet uitlaten over de gewenste straf voor de dader. Slachtoffers kunnen daarnaast ook een schriftelijke slachtofferverklaring indienen; vooral dit laatste gebeurt op vrij grote schaal.

Al jaren wordt discussie gevoerd over de vraag of de versterking van de positie van het slachtoffer ten koste gaat van de positie van de verdachte. Op dit moment is de aandacht voor slachtofferrechten relatief groot. De regelgeving rond het spreekrecht werd, zoals in de introductie reeds vermeld, zeer recent nog gewijzigd teneinde de kring van nabestaanden die in aanmerking komen om te mogen spreken uit te breiden.² Zo werden ook kleinkinderen en grootouders spreekgerechtigd, evenals nichten en neven en tantes en ooms, met wie het slachtoffer een hechte band kan hebben gehad.

Er zijn verschillende bezwaren geuit tegen deze verruiming van het spreekrecht, onder andere door de Nederlandse Orde van Advocaten (NOvA). De Orde meent dat het karakter van de strafprocedure door deze verruiming wezenlijk zal veranderen: het zwaartepunt zou verschuiven naar de gevolgen die het strafbare feit voor het slachtoffer heeft gehad. Voorgesteld wordt om het strafgeding naar analogie met de Angelsaksische rechtssystemen in twee te splitsen, zodat het spreekrecht uitsluitend kan worden uitgeoefend ten behoeve van de straftoemeting. Het zou immers niet ondenkbaar zijn dat emotionele relazen van slachtoffers en nabestaanden via de sfeer van de overtuiging mede redengevend worden voor het oordeel over de bewijsvraag (X, 2012).

1.2.2. België

Na een periode waarin het slachtofferbeleid in België in hoog tempo evolueerde, toen in de nasleep van de zaak-Dutroux de wet-Franchimont³ werd gestemd en de burgerlijke partij aldus een aantal nieuwe rechten kreeg toegekend, kende het beleid inzake slachtoffers een eerder gestaag verloop. Het uitblijven van vernieuwing is in grote mate toe te schrijven aan het stopzetten door het Parlement van het werk aan het ontwerp voor een

² Zie *Kamerstukken I* 2011/12, 33 176, nr. A, p.1 en Wet van 12 juli 2012 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering ter uitbreiding van het spreekrecht van slachtoffers en nabestaanden in het strafproces, *Stb.* 2012, 345.

³ Wet van 12 maart 1998 tot verbetering van de strafrechtspleging in het stadium van het opsporingsonderzoek en het gerechtelijk onderzoek, B.S. 2 april 1998, 10027.

nieuw Wetboek van Strafprocesrecht.⁴ De uitbreiding van de rechten van slachtoffers, en met name de benadeelde persoon, vormde een wezenlijk onderdeel van dit ontwerp. De benadeelde persoon zou gelijkaardige rechten krijgen als de burgerlijke partij inzake het verzoeken van bijkomende onderzoekshandelingen en dossierinzage. Tevens zou het type informatie waarop de benadeelde persoon recht heeft, worden uitgebreid: zo zou deze op de hoogte worden gebracht van de beslissing van de rechtbank in zijn zaak en van de mogelijkheid om zich burgerlijke partij te stellen. Het ontwerp zou aldus een belangrijke evolutie zijn geweest wat betreft een meer actieve vorm van deelname, door slachtoffers, aan de strafprocedure. Een debat omtrent schriftelijke slachtofferverklaringen is in België verder zo goed als afwezig.

De voornaamste recente evoluties in het Belgisch slachtofferbeleid liggen op het vlak van de informatievoorziening voor slachtoffers. Hier noteren we in de eerste plaats de omzendbrief COL 5/2009 van het College van Procureurs-generaal bij de hoven van beroep betreffende het gebruik van eenvormige attesten van klachtneerlegging, richtlijnen inzake de overhandiging van deze attesten door de politiediensten en wijziging van de COL 8/2005, zoals gewijzigd op 22 juni 2010. Het recht van slachtoffers op informatie vormt het speerpunt van deze omzendbrief (VANFRAECHEM EN AERTSEN, 2010). De omzendbrief voorziet in het gebruik van een eenvormig attest van klachtneerlegging dat informatie voorziet omtrent de rechten van slachtoffers (benadeelde persoon en burgerlijke partij) en de stappen die zij dienen te ondernemen om deze rechten te doen gelden, de mogelijkheden tot juridische bijstand, de mogelijkheid om een beroep te doen op bemiddeling in alle stadia van de rechtspleging, en de diverse instanties waar slachtoffers terecht kunnen voor informatie of ondersteuning (onder meer politie, dienst slachtofferonthaal en justitiehuisen).

Een tweede ontwikkeling inzake het informatiebeleid ten aanzien van slachtoffers ligt in de wijzigingen aan de procedure voor het afleggen van een verklaring van benadeelde persoon. Deze werd per 1 januari 2013 vereenvoudigd.⁵ Op aanraden van de bijzondere commissie betreffende de behandeling van seksueel misbruik en feiten van pedofilie binnen een gezagsrelatie, inzonderheid binnen de Kerk⁶, werkte de wetgever aan een drempelverlaging. Het slachtoffer dat een verklaring van benadeelde persoon wenst af te leggen dient zich hiertoe niet langer naar het secretariaat van het openbaar ministerie te begeven (of zijn advocaat daartoe aan te stellen). De verklaring kan sinds 1 januari 2013 ook worden afgelegd op het moment van de klacht, bij de politie-ambtenaar die het proces-verbaal opstelt, op het politiesecretariaat, en per aangetekende brief aan het secretariaat van het openbaar ministerie.⁷ Op deze manier is denkbaar dat méér slachtoffers zich benadeelde persoon zullen stellen dan voorheen, zodat ook meer slachtoffers op de hoogte zullen worden gehouden van de vooruitgang in hun zaak.

⁴ Wetsontwerp houdende het Wetboek van Strafprocesrecht, *Parl.St. Kamer* 2005-06, nr. 51K2138/001. Het voorstel werd vervallen verklaard door de ontbinding van de Kamers op 2 mei 2007.

⁵ Wet 30 november 2011 tot wijziging van de wetgeving wat de verbetering van de aanpak van seksueel misbruik en feiten van pedofilie binnen een gezagsrelatie betreft, BS 20 januari 2012, 4386.

⁶ De behandeling van seksueel misbruik en feiten van pedofilie binnen een gezagsrelatie, inzonderheid binnen de Kerk. Verslag namens de bijzondere commissie betreffende de behandeling van seksueel misbruik en feiten van pedofilie binnen een gezagsrelatie, inzonderheid binnen de Kerk, *Parl.St. Kamer* 2010-11, nr. 53K0520/002. Zie verder Wetsvoorstel tot wijziging van de wetgeving wat de verbetering van de aanpak van seksueel misbruik en feiten van pedofilie binnen een gezagsrelatie betreft, *Parl.St. Kamer* 2010-11, nr. 53K1639/001, 15.

⁷ Art. 11 Wet 30 november 2011 tot wijziging van de wetgeving wat de verbetering van de aanpak van seksueel misbruik en feiten van pedofilie binnen een gezagsrelatie betreft, BS 20 januari 2012, 4386.

1.3. Recente evoluties in het slachtofferbeleid op Europees niveau

Het Kaderbesluit van de Raad van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure betekende een belangrijke stap in het Europees slachtofferbeleid. Het Kaderbesluit legde de focus op de bejegening van slachtoffers en het informeren van slachtoffers; er werd slechts een vage verwijzing naar het recht om te spreken ingevoegd in de achtste overweging voorafgaand aan het besluit. Het meest recente Europese wetgevende document met betrekking tot slachtofferrechten, met name het voorstel voor een richtlijn van het Europees Parlement en de Raad tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten en de bescherming van slachtoffers van misdrijven en voor slachtofferhulp⁸, vraagt wel aandacht voor een actieve deelname door slachtoffers aan de strafprocedure. Artikel 9, getiteld 'Right to be heard', luidt dat "*Member States shall ensure that victims may be heard during criminal proceedings and may supply evidence*". De toelichting bij het artikel biedt meer duidelijkheid, en luidt in zijn Nederlandstalige vertaling als volgt:

Dit artikel moet ervoor zorgen dat het slachtoffer in de loop van de strafprocedure de gelegenheid krijgt verdere informatie en ideeën aan te brengen of bewijselementen aan te dragen. De precieze draagwijdte van dit recht wordt geregeld door het nationale recht en kan variëren van een basisrecht op communicatie met en het aanbrengen van bewijs bij een bevoegde autoriteit tot meer uitgebreide rechten, zoals het recht bewijs in te dienen, het recht ervoor te zorgen dat bepaald bewijs wordt verzameld of het recht in de loop van het strafproces tussen te komen.

De toelichting bij het artikel lijkt het artikel zelf danig af te zwakken. Waar het artikel oplegt "[to] ensure that victims may be heard during criminal proceedings", luidt het in de toelichting dat "een basisrecht op communicatie met en het aanbrengen van bewijs bij een bevoegde autoriteit" kan volstaan. In deze zin is nog maar de vraag in hoeverre deze nieuwe Richtlijn werkelijk aanzet tot het aanbieden van een (meer) actieve rol aan slachtoffers.

2. PROCEDURELE RECHTVAARDIGHEID

Theorievorming rond procedurele rechtvaardigheid verklaart *waarom* slachtoffers meer betrokkenheid bij de strafprocedure wensen. Met name blijkt dat de manier waarop mensen door de beslissende instantie behandeld worden tijdens procedures ter afhandeling van een geschil van belang is voor de vraag in hoeverre zij door de beslissende autoriteit gezien worden als een respectabel iemand (LIND & TYLER, 1998). Wie op een onbeleefde, bevooroordeelde manier wordt behandeld door een autoriteit en geen enkele inspraak krijgt in de procedure, ervaart dit als een duidelijk teken dat hij of zij niet gerespecteerd wordt door de autoriteit. Gegeven het feit dat mensen in essentie affiliatieve wezens zijn met een sterke behoefte ergens bij te horen, heeft een dergelijke ervaring een zeer negatieve impact op het persoonlijk welzijn en het zelfbeeld, aldus LIND en TYLER (1988). De procedure zal om deze reden wellicht als onrechtvaardig worden beschouwd, net als de beslissing die eruit resulteert, en verder zal het aanzien voor de autoriteit die instaat voor de procedure gevoelig dalen (MACHURA, 1998). Dit betekent dat de legitimiteit van de politie en van justitie niet in de eerste plaats afhangt van de kwaliteit van hun werk, maar ook van de manier waarop zij hun werk uitvoeren: hoe maken zij beslissingen

⁸ Verkregen op 12 oktober 2012, via <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0275:EN:NOT>. Deze Richtlijn moet op termijn het Kaderbesluit van de Raad van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure vervangen.

en hoe behandelen zij de burgers die met hen in contact komen? TYLER en FAGAN (2008) toonden bijvoorbeeld aan dat het respect voor de politie van een bestuurder die langs de weg wordt gezet en wordt beboet, niet noodzakelijk daalt. Wanneer de betrokken agenten hun bevoegdheid tot het beboeten van de burger op een rechtvaardige, faire manier uitoefenen, hoeft het beboet worden op zich geen negatieve invloed te hebben op het niveau van respect voor de politie.

Wat betekent het concreet voor een autoriteit om zijn werk op een rechtvaardige manier uit te oefenen? De literatuur definieert twee determinanten van percepties van procedurele rechtvaardigheid. De eerste determinant is de mogelijkheid tot *participatie aan de strafprocedure* (zie o.a. FOLGER, 1977; TYLER, 1987; LIND *et al.*, 1990). Dit gaat om het krijgen van de kans, tijdens de procedure, om het eigen verhaal over de feiten te doen, om de eigen mening omtrent het conflict en eventueel de oplossing ervan te geven, of om te participeren aan de bewijsvoering. De tweede determinant is *de kwaliteit van de behandeling* van de burger door de strafrechtelijke actoren (zie o.a. TYLER, 1989; TYLER en LIND, 1992; TYLER en HUO, 2002). Een interpersoonlijke behandeling in overeenstemming met fundamentele menselijke waarden als respect, beleefdheid en oprecht goede intenties alsook een beslissingsprocedure gebaseerd op onpartijdigheid van de beslissende instantie zijn van groot belang met het oog op het beoordelen van procedures als rechtvaardig.

De focus van onze studie ligt op de behoefte van slachtoffers aan participatie aan de strafprocedure, en dit in relatie tot de intentie van de dader. Omdat procedurele rechtvaardigheid als begrip, wanneer het geoperationaliseerd wordt, echter vaak beperkt wordt tot een van beide begrippen⁹, beslisten we ter volledigheid ook deze tweede determinant van percepties van procedurele rechtvaardigheid te betrekken in onze studie.

3. DE INTENTIE VAN DE DADER EN BEHOEFEN AAN BESTRAFFING EN PROCEDURELE RECHTVAARDIGHEID

De intentie van de dader speelt een belangrijke rol in het strafrecht. Wie met opzet¹⁰ (dit wil zeggen intentioneel) een delict begaat riskeert een strengere bestraffing dan wie uit onzorgvuldigheid of onachtzaamheid handelde (dit wil zeggen niet-intentioneel of per ongeluk; in termen van het Nederlandse strafrecht 'door schuld').¹¹ Ook in de beleving van het slachtoffer speelt de intentie van de dader een rol: misdrijven worden niet enkel beoordeeld op basis van de veroorzaakte gevolgen (CUSHMAN, 2008); slachtoffers hebben ook verschillende behoeften aan bestraffing afhankelijk van hun perceptie van de intentie of 'mental state' van de dader (FEATHER, 1996; DARLEY en PITTMAN, 2003; FRAGALE *et al.*, 2009; ASK en PINA, 2011). Uiteraard bestaan individuele verschillen (bv. WENZEL *et al.*, 2012) en nuances naargelang het type misdrijf (bv. YOUNG en SAXE, 2011) of de status van de dader (bv. NADLER, 2012). In algemene termen echter vertonen mensen die denken dat hun dader hen met opzet leed berokkende een sterke behoefte aan een formele afkeuring van het gedrag van de dader door middel van een schuldigverklaring door een rechter. Tegelijkertijd hebben

⁹ Zo peilden SKITKA en HOUSTON (2001) en SKITKA (2002) bij hun respondenten naar percepties van procedurele rechtvaardigheid zonder een item over participatie op te nemen. VAN DEN BOS (2001) varieert in een experimentele studie dan weer enkel de variabele 'mate van participatie' om naar het belang van procedurele rechtvaardigheid te peilen.

¹⁰ In dit artikel gebruiken we de termen 'intentioneel' en 'met opzet' als synoniemen, evenals als de termen 'niet-intentioneel' en 'per ongeluk'.

¹¹ Vergelijk, voor wat betreft Nederland, bijvoorbeeld art. 282 Sr. (opzettelijke vrijheidsberoving) en art. 283 Sr. (vrijheidsberoving door schuld) of art. 287/289 Sr. (opzettelijke doodslag/moord) en art. 307 Sr. (dood door schuld).

mensen ook een heel sterke morele overtuiging dat iemand die slechts bij ongeluk een delict veroorzaakte, daar niet voor mag veroordeeld worden (SKITKA en HOUSTON, 2001; SKITKA, 2002; SKITKA en MULLEN, 2002).

Tot dusver werd in de academische gemeenschap hoofdzakelijk aandacht besteed aan de mate waarin percepties van de intentie van de dader, behoeften aan straf beïnvloeden. Er is nu echter ook reden om aan te nemen dat de perceptie van de intentie van de dader een impact heeft op de behoeften van slachtoffers aan betrokkenheid bij de strafprocedure. Zo zouden slachtoffers die geen idee hebben wat de intentie van de dader was, meer belang hechten aan procedurele rechtvaardigheid dan slachtoffers van duidelijk intentionele of juist niet-intentionele handelingen (SKITKA en HOUSTON, 2001). SKITKA en HOUSTON (2001), SKITKA (2002) en SKITKA en MULLEN (2002) geven met het *value protection model* aan dat slachtoffers die weten dat hun dader (niet) intentioneel heeft gehandeld, er bij de beoordeling van de rechtsgang vooral nauwlettend op toezien dat de uitspraak overeenkomt met hun idee over de intentie van de dader. Dit wil zeggen dat de verdachte, van wie zij denken dat deze de daad intentioneel pleegde, effectief schuldig wordt bevonden, en dat de verdachte van wie zij menen dat deze de daad niet intentioneel pleegde, wordt vrijgesproken van schuld. Slachtoffers die daarentegen niet weten of de dader intentioneel handelde, kunnen hun oordeel over de rechtvaardigheid van de strafprocedure enkel baseren op hoe zij als slachtoffer behandeld worden door de gerechtelijke autoriteiten – zij kunnen de rechtvaardigheid van het vonnis immers moeilijk beoordelen. Samengevat speelt procedurele rechtvaardigheid volgens de premissen van het *value protection model* dus enkel een rol bij de beoordeling van de strafprocedure door slachtoffers die niet weten of hun dader intentioneel handelde.

Het *value protection model* is het enige ons bekende theoretisch model dat aandacht besteedt aan de relatie tussen de perceptie van de intentie van de dader en de behoefte aan procedurele rechtvaardigheid. Om deze reden namen we deze vraagstelling expliciet op in de voorliggende studie.

4. METHODOLOGIE

4.1. De keuze voor een vignettenonderzoek

Teneinde de behoefte aan betrokkenheid aan de strafprocedure onder slachtoffers van misdrijven te onderzoeken werd een vignettenonderzoek uitgevoerd. Een vignettenonderzoek is een studie waarin één of meerdere hypothetische situaties of zaakbeschrijvingen (vignetten) aan respondenten worden voorgelegd. Nadat respondenten het vignet hebben gelezen, wordt hen verzocht hierover een aantal vragen te beantwoorden. De vignetten gebruikt voor dit onderzoek beschreven een strafbaar feit. De respondenten werden gevraagd zich te verplaatsen in de persoon van het slachtoffer.

De reden waarom gebruik werd gemaakt van vignetten, ligt erin dat vignettenonderzoek toelaat de zaakbeschrijvingen waarmee de respondenten geconfronteerd worden zodanig te variëren dat variaties in antwoorden op vragen met betrekking tot het vignet kunnen worden toegeschreven aan deze manipulatie (BIENECK, 2009). Daarnaast werd vignettenonderzoek verkozen boven een survey waarin naar het belang van procedurele rechtvaardigheid werd gepeild aan de hand van algemene vragen, omdat een vignettenonderzoek de vraag naar dergelijke behoeften in een concrete situatie verankert en aldus tot beter doordachte keuzes en opinies leidt (BRYMAN, 2012). Aan vignettenonderzoek zijn echter ook nadelen verbonden; deze hebben voornamelijk betrekking op de ecologische validiteit van de bevindingen. Ten eerste

stelt zich de vraag of de uitspraken van mensen die worden gevraagd zich in te leven in de situatie van een slachtoffer kunnen gelden voor werkelijke slachtoffers. Kunnen de respondenten zich voldoende inleven in de situatie van werkelijke slachtoffers, en geven zij soortgelijke antwoorden als reële slachtoffers in de situatie van de vignetten zouden geven? Een tweede probleem is dat de uitspraken die respondenten doen in een hypothetische situatie niet noodzakelijk overeenkomen met hun gedrag of attitude in een reële situatie (DAVIES *et al.*, 2011).

BIENECK (2009) stelt dat de ecologische validiteit van vignettenonderzoek kan vergroot worden door experimenten zo natuurlijk mogelijk te houden. Om die reden werden de vignetten voor deze studie zodanig geschreven dat zij alledaagse, herkenbare situaties weergeven. Uit de antwoorden van de respondenten op de open vragen in de survey bleek inderdaad dat zij zich goed konden inleven: hun reacties werden vaak geschreven vanuit de ik-vorm. Voorbeelden van dergelijke reacties zijn: “Ik haat hem”; “Het is goed voor mijn verwerkingsproces”; “Ik wil Dirk confronteren met het effect van zijn actie”; “Ik hoef de man voorlopig niet te zien”; “Ik zit voor de rest van mijn leven in een rolstoel”; “Dan is er voor mij ook duidelijkheid wat en waarom hij het heeft gedaan en ben ik gerustgesteld”. Toch zijn dit enkel indicaties en is uiteraard vervolgonderzoek bij reële slachtoffers aangewezen.

4.2. Materiaal: vignetten en vragenlijst

Ten behoeve van dit onderzoek werden aan de hand van twee casussen, een verkeers- en een winkelcasus, zes verschillende vignetten geschreven. Alle respondenten kregen een identieke vragenlijst die zij moesten invullen vanuit de idee dat zij het slachtoffer waren geworden van het strafbare feit beschreven in de casus. In elk van de twee casussen werd de intentie van de dader gevarieerd (intentioneel – niet-intentioneel – niet bekend). Op deze manier ontstonden zes verschillende vignetten. De drie vignetten behorende bij de verkeerscasus en de drie vignetten behorende bij de winkelcasus beschreven telkens een soortgelijke situatie. In beide situaties liep het slachtoffer door toedoen van een ander persoon ernstig letsel op. De verhaallijnen in de vignetten werden per casus zo gelijk mogelijk gehouden. Zo zijn de persoon en de situatie van het slachtoffer hetzelfde gebleven in elk vignet. Zowel het slachtoffer (Jeroen) als de dader (Dirk) behielden in alle vignetten dezelfde fictieve naam, leeftijd en geslacht. De vignetten varieerden uitsluitend inzake de intentie en het gedrag van de dader.

Voor zowel de verkeers- als de winkelcasus bestond een vignet waarin de dader met opzet (intentioneel) handelde, een vignet waarin de dader per ongeluk (niet-intentioneel) handelde en een vignet waarin niets bekend werd gemaakt over de persoon van de dader, zijn intentie, gedrag of situatie (twijfel over intentie dader). Deze vignetten zullen in dit onderzoek respectievelijk het *opzet*, het *ongeluk* en het *twijfel* vignet worden genoemd. Het gedrag van de dader in het opzet en in het ongeluk vignet werd zodanig beschreven dat het voldeed aan de wettelijke omschrijving van opzet en schuld bij delicten in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht.

In vignet één, het ‘*verkeerscasus – opzet vignet*’, rijdt een autobestuurder veel harder dan toegestaan. Hij heeft tevens alcohol gedronken. Wanneer hij op de achterraut van de auto voor zich een sticker ziet van de voetbalsploeg waarvan zijn favoriete ploeg die avond heeft verloren, wordt hij kwaad en geeft extra gas. Hij wil door het rode stoplicht rijden om de bestuurder voor hem te jennen en botst hierdoor tegen deze auto – de auto van het slachtoffer – aan. In vignet twee, het ‘*verkeerscasus – ongeluk vignet*’, houdt de bestuurder van de auto die het ongeval veroorzaakt zich netjes aan de regels. Hij schrikt

echter van zijn vrienden achterin die plots luid in zijn oor roepen en verliest zo de controle over het stuur. Hierdoor botst hij tegen de auto van het slachtoffer aan. In vignet drie, het *'verkeerscasus – twijfel vignet'*, rijdt het slachtoffer met de auto naar huis; hij wordt plotseling aangereden en wordt wakker in het ziekenhuis. De reden van de aanrijding is onbekend. In elk van de drie verkeersvignetten moet het slachtoffer de rest van zijn leven in een rolstoel doorbrengen.

In vignet vier, het *'winkelcasus – opzet vignet'*, geeft een ruziezoekende man het slachtoffer een harde duw, waardoor het slachtoffer het evenwicht verliest en door een etalageruit valt. In vignet vijf, het *'winkelcasus – ongeluk vignet'*, loopt een man uit onoplettendheid tegen het slachtoffer op. Hierdoor verliest het slachtoffer zijn evenwicht en valt door een etalageruit. In vignet zes, het *'winkelcasus – twijfel vignet'*, krijgt het slachtoffer plotseling een duw, waardoor hij zijn evenwicht verliest en door een etalageruit valt. De reden van de duw is onbekend. De val van het slachtoffer leidt in elk van de drie vignetten tot een slagaderlijke bloeding en een operatie. Het slachtoffer verblijft enkele dagen in het ziekenhuis om te herstellen.

De vragenlijst die werd gebruikt voor deze studie betreft een zelf ontworpen vragenlijst op basis van een initiële topiclijst. Deze topiclijst werd ontworpen op basis van een uitvoerige bestudering van de relevante literatuur over procedurele rechtvaardigheid (o.a. TYLER, 1989; TYLER en LIND, 1992) en het *value protection model* (SKITKA en HOUSTON, 2001; SKITKA, 2002; SKITKA en MULLEN, 2002) alsook van studies omtrent slachtofferwensen en -behoeften (o.a. MALSCH en CARRIÈRE, 1999; TEN BOOM *et al.*, 2008). Het doel van de studie was inzichten en concepten uit deze diverse studiedomeinen te combineren; derhalve kozen we ervoor zelf een vragenlijst te ontwerpen. Concreet werd aan de respondenten in de eerste plaats gevraagd of de dader in het vignet dat zij hadden gelezen naar hun mening opzettelijk handelde dan wel per ongeluk. Zij konden tevens aangeven dat zij aan de intentie van de dader twijfelden. Daarna werd de respondenten gevraagd naar het belang van de belangrijkste aspecten van procedurele rechtvaardigheid (zie verder). Vervolgens kwam de behoefte aan de realisatie van diverse strafdoelen aan bod. We namen behoeften aan vergelding, aan schadevergoeding, aan preventie, rehabilitatie en herstel op. De vragenlijst werd afgesloten met enkele vragen naar demografische gegevens en een open vraag waarmee de respondenten werd gevraagd aan te geven of al hun behoeften aan bod waren gekomen in de vragenlijst.

Vooraleer het eigenlijke onderzoek aan te vatten werden de vragenlijst en de vignetten getoetst in een pilootstudie. Hieraan werkten een vijftigtal personen mee; onder hen zowel wetenschappelijk onderzoekers (N=34) als leken op het vlak van onderzoeksmethodologie, zoals familieleden en kennissen van de onderzoekers en treinreizigers. Hen werd gevraagd een vignet te lezen en een vragenlijst in te vullen, alsook hun oordeel te geven over de kwaliteit en begrijpelijkheid van de vignetten en de vragenlijst. Op basis van hun opmerkingen en suggesties werden de vragenlijst en de vignetten aangepast.

4.3. Respondenten

Zoals gezegd betreft deze studie een vignettenonderzoek. Het onderzoek werd uitgevoerd onder burgers, niet onder reële slachtoffers. De reden hiervoor ligt in de beperkte tijd en mogelijkheden ter beschikking voor de studie. Om deze reden was het niet mogelijk reële slachtoffers te benaderen; immers, het verkrijgen van toestemming daartoe via het College van Procureurs-Generaal zou de tijd ter beschikking voor de studie overschrijden. Bovendien was de studie primair bedoeld als een eerste exploratie van de invloed van de perceptie van de intentie van de dader op een variëteit aan slachtofferwensen en -behoef-

ten, bedoeld om toekomstig, meer gericht onderzoek onder daadwerkelijke slachtoffers te ondersteunen. Verderop besteden we aandacht aan de beperkingen die onze studie ten gevolge van deze methodologische keuze kenmerken.

De respondenten voor het onderzoek werden verzameld aan de hand van een combinatie van een sneeuwbalsteekproef en een gelegenheidssteekproef. De onderzoeker benaderde respondenten op diverse locaties, onder meer in ziekenhuizen, in een bejaardentehuis, in de trein, in een huisartsenpraktijk, in een school, in een meubel-, kappers- en kledingzaak en in een supermarkt, soms bij toeval (bijvoorbeeld op de trein), andere keren via één gekende sleutelpersoon die de vragenlijsten verder verdeelde onder collega's (bijvoorbeeld in een ziekenhuis). Wij opteerden voor een combinatie van een gelegenheidssteekproef en sneeuwbalsteekproef omdat deze combinatie toelaat binnen een korte tijdsspanne een groot aantal respondenten te benaderen (BIJLEVELD, 2009; GRAVETTER en FORZANO, 2012). Daarnaast zijn het relatief goedkope methoden, wat van belang was gezien het beperkte budget ter beschikking voor het onderzoek. De grootste zwakte van de sneeuwbalsteekproef en gelegenheidssteekproef is dat geen garantie bestaat in verband met de representativiteit van de steekproef (VANDERSTOEP en JOHNSTON, 2009; GRAVETTER en FORZANO, 2012; BRYMAN, 2012). Echter, teneinde de representativiteit van de steekproef voor de Nederlandse bevolking te garanderen werden in het databestand weegfactoren toegepast voor de variabelen (*i.c.* leeftijd en opleidingsniveau) waarop de steekproef significant verschilde van de Nederlandse bevolking volgens de cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (www.cbs.nl).¹² Dit bevordert de externe validiteit van de resultaten.

Aangezien dit onderzoek werd uitgevoerd aan het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) werden alle respondenten benaderd in Nederland. Er werden in totaal 550 vragenlijsten verdeeld; aan het onderzoek namen 428 respondenten deel. Dit komt neer op een responspercentage van 78%.

4.4. Conceptualisering van de centrale begrippen

Hierboven beschreven we de twee determinanten van percepties van procedurele rechtvaardigheid, met name (1) de kwaliteit van de behandeling van de burger door de strafrechtelijke actoren en (2) participatie aan de strafprocedure. De behoefte aan procedurele rechtvaardigheid werd dan ook op twee manieren bevestigd.

Om te achterhalen in welke mate de respondenten behoefte hadden aan participatie aan de strafprocedure, werd hen gevraagd vijf vragen¹³ te beoordelen op een schaal van 1 (niet belangrijk) tot 7 (erg belangrijk). De vragen waren de volgende:

- 1) Hoe belangrijk vindt u het dat u aan de politie en rechter kunt vertellen over de gevolgen die de gebeurtenis voor u heeft gehad?
- 2) Hoe belangrijk vindt u het om van politie en justitie informatie te krijgen over hoe de strafzaak tegen Dirk verder gaat?
- 3) Hoe belangrijk vindt u het om informatie te krijgen over uw eigen rol en rechten als slachtoffer in het strafproces?
- 4) Stel dat u zelf bewijsmateriaal heeft, zoals een foto of een getuige. Hoe belangrijk vindt u het dat de rechter daarnaar kijkt of die getuige hoort?
- 5) Hoe belangrijk vindt u het dat u, als slachtoffer, zelf mee kunt bepalen hoe het onderzoek wordt uitgevoerd?

¹² Voor meer informatie omtrent deze weging verwijzen we naar KRANENDONK (2011).

¹³ Cronbach's $\alpha = .846$

Deze vijf vormen van participatie werden gebaseerd op de literatuur rond procedurele rechtvaardigheid. Teneinde de behoefte aan procedurele rechtvaardigheid te meten werd de schaal als volgt ingedeeld: de schaalpunten 1-3 staan voor 'niet belangrijk', de schaalpunten 5-7 staan voor 'erg belangrijk'; schaalpunt vier staat voor 'neutraal'.

Daarnaast werd de respondenten gevraagd naar het belang dat zij hechten aan de drie fundamentele onderdelen van *een kwaliteitsvolle behandeling* door de autoriteiten. Deze zijn *standing* (een attente, vriendelijke en respectvolle benadering door de autoriteiten draagt bij tot percepties van procedurele rechtvaardigheid), *trust* (het gevoel hebben de autoriteiten te kunnen vertrouwen in hun opdracht draagt bij tot percepties van procedurele rechtvaardigheid) en *neutrality* (een eerlijke, onpartijdige houding van de strafrechtelijke actoren draagt bij tot percepties van procedurele rechtvaardigheid). Aldus werd de volgende vraag gesteld:

U wordt nadat u bent ontslagen uit het ziekenhuis gevraagd door een politieagent om op het politiebureau uw verhaal te doen. De agent ontvangt u op het bureau en neemt u mee naar zijn kantoor, waar u uw verhaal vertelt. Kunt u aangeven welke van de onderstaande mogelijkheden u het belangrijkste vindt? Kies één van de onderstaande mogelijkheden.

- Ze moeten mij met respect behandelen, vriendelijk en beleefd zijn, me serieus nemen en medeleven tonen.
- Ze moeten alles doen om de zaak goed te onderzoeken en goede uitleg geven over wat ze doen.
- Ze moeten onpartijdig zijn en mogen niet op basis van hun eigen emoties een oordeel geven over de zaak.

De eerste optie betreft het concept *standing*, de tweede optie het concept *trust* en de derde optie het concept *neutrality*.

5. RESULTATEN

5.1. De behoefte aan participatie aan de strafprocedure

5.1.1. Resultaten

Om de behoefte aan *participatie* te meten werden de respondenten gevraagd op een schaal van één tot zeven aan te geven hoeveel belang zij zouden hechten aan diverse mogelijkheden tot deelname aan de strafprocedure. Hieronder behandelen we eerst de resultaten die werden verkregen voor de totale groep, en hierna de resultaten per groep (groep verkeerscasus en groep winkelcasus).

De verwerking van de resultaten van de totale groep toont aan dat alle respondenten gemiddeld een hoge behoefte hadden aan participatie aan de strafprocedure. De behoeftescores per optie kunnen worden afgelezen in Tabel 1. De eerste vier opties kregen gemiddelde behoeftescores tussen 5,5 en 6,3 (op een schaal tot zeven). De laatste optie, omtrent het meebepalen hoe het onderzoek wordt uitgevoerd, scoorde lager (4,0 tot 5,1, met andere woorden een meer neutrale score). Deze vorm van participatie wordt gemiddeld dus minder belangrijk gevonden dan de andere vormen van betrokkenheid bij de strafprocedure.

Zoals vermeld stelden we ook als doel om te onderzoeken of er significante verschillen waren tussen de respondenten met een opzet-, ongeluk- of twijfelperceptie. Uit onze

analyse bleek dat de respondenten met een ongelukperceptie een significant lagere behoefte aan betrokkenheid bij de procedure ervoeren dan de respondenten met een opzetperceptie ($Z= 3.425, p<.005$) of twijfelperceptie ($Z= 3.858, p<.001$). We besluiten dat slachtoffers die van oordeel zijn dat het misdrijf een ongeluk was, minder belang hechten aan betrokkenheid bij de strafprocedure onder de vorm van het krijgen en geven van informatie en het zelf bijdragen tot de bewijsvoering.

TABEL 1: GEMIDDELDE BEHOEFTE AAN PARTICIPATIE AAN DE STRAFPROCEDURE (op een schaal van zeven)

Mogelijkheden tot participatie	Perceptie totale groep			Perceptie groep verkeerscasus			Perceptie groep winkelcasus		
	Opzet	Ongeluk	Twijfel	Opzet	Ongeluk	Twijfel	Opzet	Ongeluk	Twijfel
(1) Vertellen over gevolgen van gebeurtenis	6.2	5.7	6.2	6.5	6.0	6.1	5.8	5.3	6.3
(2) Informatie verloop strafzaak	6.2	5.5	5.9	6.5	5.6	5.8	5.8	5.2	5.9
(3) Informatie eigen rol en rechten	6.2	5.6	6.1	6.6	5.8	6.1	5.7	5.4	6.2
(4) Zelf bewijsmateriaal aandragen	6.2	5.7	6.3	6.4	5.8	6.2	6.0	5.6	6.4
(5) Procescontrole	4.7	4.0	5.1	5.4	3.9	4.8	3.8	4.1	5.3
N	108	180	140	57	107	65	50	73	75

De resultaten van de groep respondenten die een verkeersvignet las, wezen uit dat ook zij gemiddeld een hoge behoefte aan deelname aan de strafprocedure ervoeren (behoeftecores tussen 5.6 en 6.6), al hoefde het ook voor hen niet zover te gaan dat zij actief mee kunnen beslissen over de onderzoeksdaden die moeten worden gesteld (behoeftecores van 3.9 tot 5.4). Opnieuw gingen we de invloed van de perceptie van de intentie van de dader op de behoefte aan betrokkenheid na. Ditmaal vertoonde de groep respondenten met een opzetperceptie de grootste behoefte aan betrokkenheid, gevolgd door de groep met een twijfelperceptie. De groep met een ongelukperceptie ervoer het minst behoefte aan betrokkenheid bij de strafprocedure (ongeluk/twijfel: $Z= 2.391, p<.025$; ongeluk/opzet: $Z= 4.913, p<.001$). Deze bevinding komt overeen met de conclusie getrokken bij de resultaten voor de totale groep. De groep met een opzetperceptie ervoer ditmaal echter meer behoefte aan betrokkenheid dan de groep die twijfelde aan de intentie van de dader ($Z= 2.933, p<.005$).

Kijken we vervolgens naar de resultaten van de respondenten die de winkelcasus lasen. De behoeftecores voor de eerste vier opties tot betrokkenheid bij de strafprocedure liggen allen tussen 5.2 en 6.4. De laatste optie scoorde andermaal het laagst, met behoeftecores tussen 3.8 en 5.3. De conclusie luidt op dit vlak gelijkaardig aan deze getrokken op basis van de resultaten van de verkeersgroep en de totale groep. Opnieuw werden ook significante verschillen in de behoefte aan betrokkenheid bij de strafprocedure gevonden tussen de drie groepen. Meer in het bijzonder bleek dat de respondenten met een twijfelperceptie een hogere behoefte aan betrokkenheid vertoonden dan de andere groepen, dit wil zeggen de respondenten met een opzetperceptie ($Z= 3.310, p<.005$) of ongelukperceptie ($Z= 3.207, p<.005$).

5.1.2. Bespreking van de bevindingen

De hierboven geschetste resultaten geven in hun globaliteit aan dat slachtoffers een hoge behoefte vertonen aan betrokkenheid bij de strafprocedure. Zij wensen de tijd te krijgen om hun verhaal te vertellen, informatie te verkrijgen over het verloop van de rechtszaak (hoe gaat de zaak verder nadat het verhoor is afgelopen?) en over de eigen rol en rechten in het strafproces en bewijsmateriaal te kunnen aanbrengen. Er was minder behoefte aan het mee bepalen hoe het onderzoek wordt uitgevoerd – wij vermoeden dat een gebrek aan kennis omtrent het verloop van een strafproces en de juridische mogelijkheden omtrent onderzoeksdaden minstens voor een deel een verklaring kan bieden voor deze lagere behoefte aan controle over de strafprocedure. Men kan argumenteren dat reële slachtoffers in deze zouden verschillen; zij zouden bijvoorbeeld advies krijgen van hun advocaat omtrent dergelijke juridische mogelijkheden. Uit eerder onderzoek onder slachtoffers weten we echter dat nogal wat slachtoffers afkerig staan ten aanzien van de idee een advocaat te (moeten) nemen, alsook dat mensen die een advocaat namen vaak ontevreden zijn over de mate waarin deze hen informeerde en ondersteunde (zie DE MESMAECKER, 2011).

Kijken we dan specifiek naar de impact van de perceptie van de intentie van de dader op de behoefte aan betrokkenheid bij de strafprocedure. Aan de hand van de literatuur werd verwacht dat slachtoffers die twijfelen over de intentie van de dader de hoogste behoefte aan betrokkenheid bij de strafprocedure zouden ervaren (supra). De resultaten van de totale groep en de groep die de winkelcasus las bevestigen dit. Deze bevinding sluit overigens niet enkel aan bij de voorspellingen van het *value protection model*; er zijn ook duidelijke parallellen met de resultaten van onderzoek rond hoe mensen omgaan met onzekerheid. VAN DEN BOS en LIND (2002) en VAN DEN BOS (2001) argumenteren dat mensen die in een onzekere situatie een zekere mate van zeggenschap verkrijgen, de onzekerheid van hun situatie beter aankunnen. DE MESMAECKER (2011) voegt hieraan toe dat ook het consequent en systematisch ontvangen van informatie onzekerheid kan verlichten. Wellicht hechtten de respondenten met een twijfelperceptie in de voorliggende studie dus een groot belang aan betrokkenheid bij de strafprocedure omwille van hun onzekerheid in verband met de intentie van de dader. Deze onzekerheid stelde zich niet bij de respondenten met een ongeluk- of opzetperceptie. Het kunnen deelnemen aan de strafprocedure en het krijgen van informatie vormen dan mogelijk middelen om meer te weten te komen over de intentie van de dader en aldus de onzekerheid te reduceren.

De resultaten van de verkeersgroep vertonen een afwijking van het patroon waarbij de respondenten met een twijfelperceptie de hoogste nood aan betrokkenheid vertonen. Hier scoorde de groep met een twijfelperceptie wel hoger op de behoefte aan betrokkenheid bij de procedure dan de groep met een ongelukperceptie, maar niet hoger dan de groep met een opzetperceptie. De bevinding dat slachtoffers die menen dat de dader intentioneel handelde een dermate hoge behoefte hebben aan deelname aan de strafprocedure werd niet verwacht. Een mogelijke verklaring voor deze bevinding is dat zij er door middel van deelname aan de strafprocedure willen voor zorgen, voor zover dat mogelijk is, dat de dader zal bestraft worden. Dit zou betekenen dat participatie aan de strafprocedure een instrumenteel karakter heeft, wat overeenkomt met het initiële model van procedurele rechtvaardigheid van THIBAUT en WALKER (1975, 1978). Zij stelden inderdaad dat participatie voor mensen betrokken bij een beslissingsprocedure van waarde is omdat zij via hun betrokkenheid bij de procedure een invloed kunnen uitoefenen op de beslissing. Dit model werd echter doorheen de jaren vervangen door een model van procedurele rechtvaardig-

heid dat stelt dat participatie aan de procedure belangrijk is omdat het betrokken worden bij de procedure aantoonde dat men een gewaardeerd burger is (zie hierboven). Een reden voor het instrumentele gebruik van de procedure door onze respondenten ligt mogelijks in het feit dat de rollen van dader en slachtoffer bij een verkeersmisdrijf doorgaans minder duidelijk onderscheiden kunnen worden dan bij een eerder typisch misdrijf zoals omschreven in de winkelcasus. Een andere reden kan zijn dat de gevolgen voor het slachtoffer in de verkeerscasus bijzonder zwaar zijn; het slachtoffer is voor de rest van zijn leven aan een rolstoel gekluisterd. Dit kan instrumenteel gebruik van mogelijkheden tot participatie aan de strafprocedure aanmoedigen.

Tot slot bleken respondenten met een ongelukperceptie steeds de minste nood aan betrokkenheid bij de strafprocedure te vertonen. Deze bevinding komt overeen met de voorspellingen van het *value protection model* en lijkt ook te accorderen met de hierboven gelede link met het onderzoek rond hoe mensen omgaan met onzekerheid en de reden waarom de respondenten met een opzetperceptie in de verkeerscasus wel een grotere behoefte aan betrokkenheid vertonen. Immers, respondenten met een ongelukperceptie hadden niet te kampen met onzekerheid over de intentie van de dader, en vertoonden in onze studie een significant kleinere behoefte aan bestraffing van de dader (zie KRANENDONK, 2011).

5.2. Een faire behandeling: standing, trust en neutrality

5.2.1. Resultaten

Zoals gezegd komt naast de behoefte van slachtoffers aan participatie aan de strafprocedure nog een tweede behoefte aan bod in de theorievorming omtrent procedurele rechtvaardigheid, met name de behoefte aan een faire behandeling. Deze houdt in (1) dat slachtoffers respectvol behandeld worden door de strafrechtelijke actoren (*standing*), (2) dat de autoriteiten oprecht de intentie vertonen om het onderzoek goed uit te voeren en hierover grondig informeren (*trust*) en (3) dat de actoren een onpartijdige houding aannemen (*neutrality*). De respondenten werd gevraagd welk aspect zij het meest van belang zouden vinden in de behandeling door de politie. Zij konden slechts één mogelijkheid kiezen. De resultaten worden weergegeven in Tabel 2.

De meerderheid van de totale groep respondenten hechtte het meeste belang aan het aspect *trust* (opzetperceptie: 58.9%, ongelukperceptie: 53.6%, twijfelperceptie: 46.4%). Dit aspect hield in dat de strafrechtelijke actoren de zaak grondig onderzoeken en uitspitten, en hun handelingen toelichten. Het aspect *standing*, het met respect worden behandeld en serieus worden genomen door vriendelijke, meelevende en beleefde actoren, scoorde een tweede plaats. Het feit dat de strafrechtelijke actoren onpartijdig moeten zijn en niet op basis van eigen emoties mogen oordelen over de strafzaak (*neutrality*), werd door een kleinere groep respondenten als het meest belangrijk aangeduid. Na onderlinge vergelijking van de respondenten met een opzet-, ongeluk- of twijfelperceptie blijkt dat deze groepen niet significant van elkaar verschillen ($\chi^2(4)=6.403, p=.171$). Telkens scoort *trust* het hoogst, gevolgd door *standing* en *neutrality*.

TABEL 2: BEHOEFTE AAN *STANDING*, *TRUST* EN *NEUTRALITY* (%)

Aspecten procedurele rechtvaardigheid	Perceptie			
<i>Totale</i>	<i>Opzet</i>	<i>Ongeluk</i>	<i>Twijfel</i>	<i>Totaal</i>
Standing	29.0	26.0	30.7	28.3
Trust	58.9	53.6	46.4	52.6
Neutrality	12.1	20.4	22.9	19.2
Totaal	100	100	100	100
N	107	181	140	428
<i>Groep verkeerscasus*</i>	<i>Opzet</i>	<i>Ongeluk</i>	<i>Twijfel</i>	<i>Totaal</i>
Standing	33.3	22.2	20.3	24.5
Trust	59.6	58.3	48.4	55.9
Neutrality	7.0	19.4	31.3	19.7
Totaal	100	100	100	100
N	57	108	64	229
<i>Groep winkelcasus</i>	<i>Opzet</i>	<i>Ongeluk</i>	<i>Twijfel</i>	<i>Totaal</i>
Standing	23.5	32.4	39.5	32.8
Trust	58.8	45.9	44.7	48.8
Neutrality	17.6	21.6	15.8	18.4
Totaal	100	100	100	100
N	50	73	76	199

* = $p < .05$.

Ook in de verkeersgroep hechtte de meerderheid van de respondenten het meeste belang aan het aspect *trust* (opzetperceptie: 59.6%, ongelukperceptie: 58.3%, twijfelperceptie: 48.4%). Hierna werd het aspect *standing* het meest gekozen door de respondenten met een opzet- of ongelukperceptie, gevolgd door *neutrality*; de respondenten met een twijfelperceptie verkozen het aspect *neutrality* boven *standing*. Dit verschil is significant ($\chi^2(2) = 8.912$, $p < 0.001$).

De respondenten die de winkelcasus lazen hechtten tevens het meeste belang aan *trust* (opzetperceptie: 58.8%, ongelukperceptie 45.9%, twijfelperceptie 44.7%), gevolgd door *standing* en *neutrality*. Na vergelijking van de respondenten bleek dat de groepen onderling niet significant verschillen ($\chi^2(4) = 4.515$, $p = .341$). Deze bevindingen komen aldus overeen met de resultaten van de totale groep respondenten.

5.2.2. Bespreking van de bevindingen

In alle groepen werd het aspect *trust* het meest belangrijk gevonden. TYLER (1989) ondervond in eerder onderzoek onder rechtszoekenden dat wanneer hen gevraagd wordt naar de mate waarin zij de *procedure* als rechtvaardig beschouwen, zij hun oordeel hoofdzakelijk baseren op percepties van *standing* en *trust*. Percepties van de neutraliteit van de actoren zijn volgens TYLER (1989) dan weer belangrijker wanneer rechtszoekenden gevraagd wordt of de *beslissing* rechtvaardig is. Dit resultaat lijkt aan te sluiten bij dat van ons eigen onderzoek. Onze respondenten kenden het resultaat van de procedure niet op het moment van het invullen van de vragenlijst. Dit kan verklaren waarom zij minder belang hechtten aan neutraliteit dan aan een respectvolle behandeling en een grondig onderzoek.

Toch merkten we dat de respondenten in de verkeersgroep die onzeker waren over de intentie van de dader, het aspect neutraliteit meer naar voor schoven dan de overige respondenten. Dit is dezelfde groep respondenten dan degene die een afwijking op de

tendens vertoonde bij de resultaten inzake betrokkenheid bij de strafprocedure (supra). Deze bevinding biedt pistes voor verder onderzoek naar het omgaan met onzekerheid. Waar eerder onderzoek, zoals hierboven uitgelegd, aantoonde dat mensen in onzekere situaties een grotere behoefte hebben aan informatie en aan betrokkenheid bij de procedure, lijkt onze bevinding te suggereren dat zij ook meer belang hechten aan een grondig onderzoek van de feiten. Dat klinkt logisch en (al te) vanzelfsprekend, maar draagt gezien de aan het begin van dit onderdeel genoemde conclusie van TYLER bij tot een dieper inzicht in het relatieve belang van verschillende elementen van procedurele rechtvaardigheid in verschillende situaties.

Blijft dan nog de bevinding dat de respondenten *trust* belangrijker vonden dan een respectvolle behandeling. Naar onze mening heeft dit veel te maken met onze omschrijving van het aspect *trust*, met de grote nadruk op het goed onderzoeken van de zaak en het informeren van de burger over het hoe en waarom van de strafprocedure. Het is algemeen bekend uit ander onderzoek (bv. WEMMERS, 1996; DE MESMAECKER, 2011) dat slachtoffers van misdrijven ontzettend veel belang hechten aan het verkrijgen van informatie over de diverse stappen van een strafrechtelijk onderzoek.

6. CONCLUSIE EN NABESCHOUWINGEN

We verwachtten bij het begin van het onderzoek dat verschillen in percepties van de intentie van de dader onder slachtoffers zouden leiden tot verschillen in de behoefte aan actieve participatie en aan een faire behandeling. Uit de resultaten van onze studie en de besprekingen ervan in paragraaf vijf, blijkt dat dit inderdaad zo is. Op dit punt wensen we de aandacht te leggen op twee grote conclusies, parallel aan de twee types misdrijven die in de vignetten voor deze studie werden beschreven.

In de eerste plaats toont zich de tendens dat slachtoffers van een conventioneel misdrijf (i.c. de winkelcasus) die twijfelen over de intentie van de dader een grotere behoefte vertonen aan participatie aan de strafprocedure en informatie omtrent deze procedure en de eigen rechten dan slachtoffers die zeker menen te zijn omtrent de exacte bedoelingen van de dader. Deze vaststelling komt overeen met de verwachting die we hadden op basis van het *value protection model* hierboven beschreven. In absolute cijfers vertonen alle bevroegde respondenten een hoge behoefte aan betrokkenheid bij de strafprocedure, maar de respondenten die aangeven te twijfelen aan de intentie van de dader vertonen een significant hogere behoefte op dit vlak dan de respondenten die stellen zekerheid te hebben omtrent de intentie van de dader. Gevraagd naar het relatieve belang van de drie elementen van een kwaliteitsvolle behandeling – i.e. *standing*, *trust* en *neutrality* – bestaan geen significante verschillen onder de respondenten die met een conventioneel misdrijf werden geconfronteerd.

In de tweede plaats blijkt dat slachtoffers van verkeersmisdrijven zich inzake het relatieve belang van de diverse elementen van een kwaliteitsvolle behandeling en de behoefte aan actieve participatie aan de strafprocedure onderscheiden van slachtoffers van conventionele misdrijven. Het verschil inzake de behoefte aan betrokkenheid bij de strafprocedure mag niet eenvoudigweg begrepen worden als een grotere of kleinere behoefte; het verschil toont zich binnen specifieke subgroepen. Met name vertonen zij die menen dat de dader het verkeersongeval met opzet veroorzaakte, een grotere behoefte aan actieve participatie aan de strafprocedure dan zij die twijfelen aan de intentie van de dader. Hierin verschilt de verkeersgroep van de groep die de winkelcasus beoordeelde. Tevens blijkt, wat betreft het relatieve belang van de drie elementen van een kwaliteitsvolle behandeling, dat de respondenten in de verkeersgroep die onzeker zijn over de intentie van

de dader meer belang hechten aan de onpartijdigheid van de autoriteiten dan de overige respondenten. Onze studie suggereert hiermee dat slachtoffers van verkeersongevallen andere behoeften vertonen dan slachtoffers van meer conventionele misdrijven.

De vaststelling dat de invloed van de perceptie van de intentie van de dader op de behoefte aan procedurele rechtvaardigheid verschilt tussen de twee casussen suggereert dat voorliggende studie moet worden gerepliceerd met vignetten waarin andere misdrijven worden omschreven. In onze studie kwamen vermogens- of zedenmisdrijven bijvoorbeeld niet aan bod. Verder kan men stellen dat het misdrijf in de door ons gecreëerde winkelcasus een relatief minder ernstig misdrijf betrof. Het slachtoffer mag het ziekenhuis na enkele dagen verlaten; het geweld gebruikt door de dader in het 'winkelcasus – opzet vignet' is daarnaast ook niet excessief. Om deze reden stelt zich de vraag naar de mening van de respondenten die geconfronteerd zouden worden met ernstiger misdrijven; in deze is de studie van SKITKA EN HOUSTON (2001) indicatief. De auteurs confronteerden de respondenten in deze studie met een vignet waarin een moord op een jong koppel werd omschreven. Zij haalden uit de resultaten bevestiging voor het *value protection model*, meer bepaald voor de premisse dat percepties van procedurele rechtvaardigheid enkel belangrijk zijn voor mensen die niet precies weten of hun dader intentioneel handelde en de rechtvaardigheid van het vonnis dus niet kunnen beoordelen. Onze studie bevestigde deze premisse deels, maar we merkten ook enkele uitzonderingen op deze tendens op. Mogelijks ligt de reden voor het verschil in het type misdrijf waarmee de respondenten werden geconfronteerd.

Tot slot verdient het aanbeveling gelijkaardig onderzoek op te zetten binnen de actuele strafrechtspraktijk, waarbij reële slachtoffers worden bevraagd, gecombineerd met mogelijk een meer kwalitatieve benadering.

REFERENTIES

- ASK, K., & PINA, A. (2011). On being angry and punitive: how anger alters perception of criminal intent. *Social Psychological and Personality Science*, 2(5), 494-499.
- BIENECK, S. (2009). How adequate is the vignette technique as a research tool for psychological research? In M.E. OSWALD, S. BIENECK, & J. HUPFELD-HEINEMANN (Eds.), *Social psychology of punishment of crime* (pp 255-271). Oxford: John Wiley & Sons.
- BILLEVELD, C.C.J.H. (2009). *Methoden en technieken van onderzoek in de criminologie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- BRYMAN, A. (2012). *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- CUSHMAN, F. (2008). Crime and punishment: Distinguishing the roles of causal and intentional analyses in moral judgment. *Cognition*, 108(2), 353-380.
- DARLEY, J.M., & PITTMAN, T.S. (2003). The psychology of compensatory and retributive justice. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 324-336.
- DAVIES, P., FRANCIS, P. & JUPP, V. (2011). *Doing criminological research*. London: Sage.
- DE MESMAECKER, V. (2009). Ervaring met justitie als differentiërende factor in het oordeel over justitie. Een introductie tot procedurele rechtvaardigheid. *Rechtskundig Weekblad*, 14, 562-576.
- DE MESMAECKER, V. (2011). *Perceptions of justice and fairness in criminal proceedings and restorative encounters: extending theories of procedural justice*. Onuitgegeven proefschrift, KU Leuven.
- FEATHER, N. T. (1996). Reactions to penalties for an offense in relation to authoritarianism, values, perceived responsibility, perceived seriousness, and deservingness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3), 571-587.

- FOLGER, R. (1977). Distributive and procedural justice: combined impact of "voice" and improvement on experienced inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 108-119.
- FRAGALE, A.R., ROSEN, B., XU, B., & MERIDETH, I. (2009). The higher they are, the harder they fall: The effects of wrongdoer status on observer punishment recommendations and intentionality attributions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108(1), 53-65.
- FRAZIER, P., KEENAN, N., ANDERS, S., PERERA, S. SHALLCROSS, S., & HINTZ, S. (2011). Perceived past, present, and future control and adjustment to stressful life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 749-765.
- GRAVETTER, F.J., & FORZANO, L.-A.B. (2012). *Research methods for the behavioral sciences*. Belmont, CA: Wadsworth.
- GROENHUIJSEN, M.S. (1995). De landelijke invoering van de wet Terwee. *Rechtshulp*, 4, 3-8. Verkregen op 10 oktober 2012, via <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=27287>
- KILCHLING, M. (1995). *Opferinteressen und Strafverfolgung*. Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht.
- KRANENDONK, P.R. (2011). *De invloed van de perceptie van slachtoffers omtrent de intentie van daders op de slachtofferbehoeften in het strafproces* (Niet-gepubliceerde masterscriptie). Vrije Universiteit, Amsterdam.
- LEMONNE, A., & VANFRAECHEM, I. (2010). Evaluatie van de voorzieningen ten behoeve van slachtoffers van inbreuken: de belangrijkste bevindingen. In I. VANFRAECHEM, A. LEMONNE, & C. VANNESTE (Eds.), *Wanneer het systeem de slachtoffers ontmoet. Eerste resultaten van een evaluatieonderzoek aangaande slachtofferbeleid* (pp 13-118). Gent: Academia Press.
- LIND, E.A. & TYLER, T.R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press.
- LIND, E.A., KANFER, R., & EARLEY, P.C. (1990). Voice, control, and procedural justice: Instrumental and noninstrumental concerns in fairness judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 952-959.
- MAAS-DE WAAL, C.J. (2006). *Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven. Gebruik, bereik en draagvlak*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- MACHURA, S. (1998). Introduction: procedural justice, law and policy. *Law and Policy*, 20(1), 1-14.
- MALSCH, M. & CARRIÈRE, R. (1999). Victims' wishes for compensation: the immaterial aspect. *Journal of Criminal Justice*, 27(3), 239-247.
- MALSCH, M. (Ed.) (2002). *De burger in de rechtspraak. Ervaringen en percepties van niet-professionele procesdeelnemers (Speciaal nummer van Recht der Werkelijkheid)*. Den Haag: Elsevier.
- NADLER, J. (2012). Blaming as a social process: the influence of character and moral emotion on blame. *Law and Contemporary Problems*, 75(2), 1-31.
- SKITKA, L.J., & HOUSTON, D.A. (2001). When due process is of no consequence: Moral mandates and presumed defendant guilt or innocence. *Social Justice Research*, 14(3), 305-326.
- SKITKA, L.J., & MULLEN, E. (2002). Understanding judgments of fairness in a real-world political context: A test of the value protection model of justice reasoning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(10), 1419-1429.
- SKITKA, L.J., (2002). Do the means always justify the end, or do the ends sometimes justify the means? A value protection model of justice reasoning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(5), 588-597.
- STRANG, H. (2002). *Repair or Revenge. Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press.

- TEN BOOM, A., KUIJPERS, K.F., & MOENE, M.H. (2008). *Behoeften van slachtoffers van delicten. Een systematische literatuurstudie naar behoeften zoals door slachtoffers zelf geuit*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- THIBAUT, J., & WALKER, L. (1975). *Procedural justice. A psychological analysis*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- THIBAUT, J., & WALKER, L. (1978). A theory of procedure. *California Law Review*, 66(3), 541-566.
- TYLER, T.R., & FAGAN, J. (2008). Legitimacy and cooperation: Why do people help the police fight crime in their communities? *Ohio State Journal of Criminal Law*, 6(1), 231-276.
- TYLER, T.R., & HUO, Y.J. (2002). *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation.
- TYLER, T.R., & LIND, E.A. (1992). A relational model of authority in groups. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* vol. 25 (pp 115-191). London: Academic Press.
- TYLER, T.R. (1987). Conditions leading to value-expressive effects in judgments of procedural justice: a test of four models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(2), 333-344.
- TYLER, T.R. (1989). The psychology of procedural justice: A test of the group-value model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5), 830-838.
- VANDERSTOEP, S.W., & JOHNSTON, D.D. (2009). *Research methods for everyday life. Blending qualitative and quantitative approaches*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- VAN DEN BOS, K., & LIND, E.A. (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. In M.P. ZANNA (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* vol. 34 (pp 1-60). London: Academic Press.
- VAN DEN BOS, K. (2001). Uncertainty management: The influence of uncertainty salience on reactions to perceived procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(6), 931-941.
- VAN DER LEIJ, J.B.J. (2003). Van instrument naar deelnemer? De bejegening van getuigen in strafzaken. In M. MALSCH (Ed.), *De burger in de rechtspraak. Ervaringen en percepties van niet-professionele procesdeelnemers* (pp 95-116). Den Haag: Elsevier Juridisch.
- VAN DIJK, J., & VAN MIERLO, F. (2009). *Leemten in de slachtofferhulpverlening*. Tilburg: INTERVICT.
- VANFRAECHEM, I. & AERTSEN, I. (2010). Slachtoffers: ontwikkelingen in praktijk, beleid en onderzoek. *Panopticon*, 2010(4), 53-58.
- WEMMERS, J.-A.M., & CYR, K. (2004). Victims' perspectives on restorative justice: How much involvement are victims looking for? *International Review of Victimology*, 11(2/3), 259-274.
- WEMMERS, J.A.M. (1996). *Victims in the criminal justice system*. Amsterdam: Kugler Publications.
- WEMMERS, J.-A.M. (1998). Procedural justice and Dutch victim policy. *Law & Policy*, 20(1), 57-76.
- WENZEL, M., OKIMOTO, T.G., & CAMERON, K. (2012). Do retributive and restorative justice processes address different symbolic concerns? *Critical Criminology*, 20(1), 25-44.
- YOUNG, L., & SAXE, R. (2011). When ignorance is no excuse: different roles for intent across moral domains. *Cognition*, 120(2), 202-214.
- X. (2012). Uitbreiding spreekrecht slachtoffers. *Nederlands Juristenblad*, 8, 570-571.